

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

© 2017 ХАЛАТУР С. М.

УДК 330.322.014

Халатур С. М. Інституціональні детермінанти формування стратегії економічного розвитку сільського господарства України

Український аграрний сектор з потенціалом виробництва, що значно перевищує потреби внутрішнього ринку, з одного боку, може стати локомотивом розвитку національної економіки та її ефективної інтеграції у світовий економічний простір, а з іншого – дати мультиплікативний ефект у розвитку інших галузей національної економіки. Сільське господарство щорічно використовує значну кількість енергетичних ресурсів. Енергетичні витрати досягають 18% у структурі собівартості сільськогосподарської продукції, виробленої в сільськогосподарських підприємствах, а по рослинництву – 23,1%. При цьому галузь має величезний потенціал для виробництва енергетичних ресурсів, однак споживає лише 17 тис. т біопалива та відходів, що становить близько 1% загального споживання енергії. У статті визначено основні стратегічні напрями розвитку сільськогосподарського виробництва та сільських територій.

Ключові слова: стратегія, сільське господарство, економічний розвиток, аграрний сектор, інституціональні детермінанти.

Рис.: 2. Бібл.: 8.

Халатур Світлана Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет (вул. Академіка Сергія Єфремова, 25, Дніпро, 49600, Україна)

E-mail: halatyr@i.ua

УДК 330.322.014

UDC 330.322.014

Халатур С. Н. Институциональные детерминанты формирования стратегии экономического развития сельского хозяйства Украины

Украинский аграрный сектор с потенциалом производства, значительно превышающим потребности внутреннего рынка, с одной стороны, может стать локомотивом развития национальной экономики и её эффективной интеграции в мировое экономическое пространство, а с другой – дать мультипликативный эффект в развитии других отраслей национальной экономики. Сельское хозяйство ежегодно использует значительное количество энергетических ресурсов. Энергетические затраты достигают 18% в структуре себестоимости сельскохозяйственной продукции, произведённой в сельскохозяйственных предприятиях, а по растениеводству – 23,1%. При этом отрасль имеет огромный потенциал для производства энергетических ресурсов, однако потребляет только 17 тыс. т биотоплива и отходов, что составляет около 1% общего потребления энергии. В статье определены основные стратегические направления развития сельскохозяйственного производства и сельских территорий.

Ключевые слова: стратегия, сельское хозяйство, экономическое развитие, аграрный сектор, институциональные детерминанты.

Рис.: 2. Библ.: 8.

Халатур Светлана Николаевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и банковского дела, Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет (ул. Академика Сергея Ефремова, 25, Днепр, 49600, Украина)

E-mail: halatyr@i.ua

Khalatyr S. M. The Institutional Determinants of Formation of the Strategy for Economic Development of Agriculture in Ukraine

The Ukrainian agrarian sector, with its production potential largely exceeding the needs of the domestic market, could, on the one hand, be a locomotive for development of the national economy and its effective integration into the world economic space and, on the other, give multiplier effect to the development of other sectors of the national economy. Agriculture uses a significant amount of energy resources yearly. Energy costs reach 18% in the structure of costs of agricultural production by agricultural enterprises and 23.1% – for crop production. Meantime, the industry sector has enormous potential to produce energy resources, consuming only 17 thousand tons of biofuels and waste, which represents about 1% of the total energy consumption. The article determines the main strategic directions for development of the agricultural production and rural territories.

Keywords: strategy, agriculture, economic development, agrarian sector, institutional determinants.

Fig.: 2. Bibl.: 8.

Khalatyr Svetlana M. – PhD (Economics), Associate Professor of the Department of Finance and Banking, Dnipropetrovsk State Agrarian Economics University (25 Academician Serhiy Yefremov Str., Dnipro, 49600, Ukraine)

E-mail: halatyr@i.ua

Аграрний сектор України з його базовою складовою, сільським господарством, є системоутворюючим у національній економіці, формує засади збереження суверенності держави – продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій.

Існуюча інституційна криза в стратегічному управлінні сільським господарством негативно впливає на конкурентоспроможність та багатофункціональність національної економіки України. Вона пов'язана із системністю державної підтримки розвитку сільських територій, втратою взаємозв'язків між потенційними інституційними партнерами та відсутністю стратегії

соціально-економічного розвитку сільських територій. Існує чотири першочергові причини їх наднизької ефективності:

- ✦ низька довіра до органів влади (законодавчої, виконавчої та судової) на усіх без виключення рівнях;
- ✦ великий рівень корупції;
- ✦ недофінансування або невчасне фінансування;
- ✦ низький рівень активності, моральності, духовності та культури сільського населення (політичної, економічної, освітньої, екологічної та ін.).

Ці ж причини негативно впливають на становлення таких важливих для розвитку сільських територій секторів економіки, як аграрний, туристичний, транспортний та ін., оскільки саме вони безпосередньо ви-

користуються, а інколи знищують потенціал сільських територій (аграрний, природний, людський тощо). Наявність зазначених проблем в українському суспільстві унеможливує реалізацію найамбітніших проектів та систематично знищує потенціал національної економіки. Це вказує на необхідність застосування належного інституційного забезпечення, без якого неможливо реалізувати стратегію сталого розвитку сільських територій та України в цілому [1].

Інституціональний напрям дослідження проблем розвитку сільського господарства представлено працями Дж. Б'юкенена, Т. Веблена, Т. Егертсона, Дж. Р. Коммонса, Я. Корнаї, Р. Коуза, Д. Норта, К. Поланьї, О. Уільямсона, Е. Фурбортна, Дж. Ходжсона. Проблема інституціонального забезпечення розвитку сільського господарства, агропромислового комплексу, агросфери та її складових в контексті формування сприятливого інституціонального середовища присвячені дослідження А. Анциферова, Л. Сленгена, З. Калугіної, Е. Крилатих, В. Милосердова, О. Родіонова, І. Ушачова, А. Чаянова. Теоретико-методологічні й прикладні аспекти інституціонального забезпечення аграрної політики, стратегічного розвитку аграрного сектора є сферою наукових інтересів вітчизняних економістів-аграрників В. Андрійчука, П. Гайдуцького, С. Дем'яненка, М. Маліка, О. Могильного, О. Мороз, В. Нелепа, О. Онищенко, П. Саблука, Л. Шепотько, О. Шпикуляка та ін.

Сільське господарство України є однією з найважливіших галузей економіки. Воно забезпечує 8,2% валової доданої вартості, тут зайнято понад 3 млн населення, використовується основних засобів вартістю понад 100 млрд грн, функціонують майже 56,5 тис. господарюючих суб'єктів, що використовують 21,6 млн га сільськогосподарських угідь. Сільськогосподарські підприємства виробляють 44,9% валової продукції сільського господарства, у т. ч. 45,1% продукції рослинництва і 44,7% продукції тваринництва. Господарства населення виробляють більшу частину валової продукції сільського господарства – 55,1%, у т. ч. продукції рослинництва – 54,9%, тваринництва – 55,3%. У структурі виробництва продукція рослинництва складає 58,4%, тваринництва – 41,6%. Найбільшу частку виробництва забезпечують картопля, овочі та баштанні продовольчі культури – 23,8%, вирощування худоби та птиці – 23,1%, зернові та зернобобові культури – 16,3%, технічні культури – 11,7%. Середньорічне виробництво валової продукції у 2015 р. проти 1999 р. зросло на 44%, у тому числі рослинництва – на 74,4% і тваринництва – на 13,8%.

Низька дохідність виробництва стримує його модернізацію, впровадження нових технологій, оновлення матеріально-технічної бази. Інвестиції на розвиток соціальної сфери села нині становлять лише 7,6 млрд грн, що набагато нижче потреби в них. Як наслідок, погіршуються кількісні та якісні характеристики демографічних процесів на селі.

Соціальна інфраструктура села продовжує занепадати і руйнуватися. Знижується трудова зайнятість на селі. З 2000 р. кількість найманих працівників у галузі скоротилася від 2,5 млн до 665 тисяч. Рівень оплати праці в сільському господарстві майже на 40% нижчий

за середній по економіці країни. За межею бідності знаходиться 16,8% сільських домогосподарств, у 48,8% – сукупні витрати не перевищували рівень прожиткового мінімуму.

За даними обстеження, проведеного Державним комітетом статистики, у 14 тис. населених пунктів (49% від їх загальної кількості) відсутні будь-які виробничо-управлінські підрозділи [2]. Праця у сільському господарстві залишається малопрестижною, продовжує погіршуватися демографічна ситуація на селі: зменшується загальна чисельність і питома вага сільського населення, зростає кількість людей пенсійного віку. Внаслідок цього відбувається подальший міграційний вплив сільської молоді у міста і далеке зарубіжжя.

Порівняно з 1990 р. склався восьмикратний диспаритет цін не на користь сільського господарства. Зберігається монополізм на ринку сільськогосподарської сировини. Переробні підприємства часто застосовують ціни, недостатні для забезпечення рентабельного сільськогосподарського виробництва. Недостатньою залишається державна підтримка сільського господарства. У 2010 р. сільськогосподарські підприємства одержали 4,38 млрд грн державної підтримки, у тому числі 3,13 млрд грн – за рахунок відшкодуванню податку на додану вартість і 1,25 млрд грн – за рахунок бюджетної дотації. Із розрахунку на 1 гектар сільськогосподарських угідь ця підтримка становила 211 грн, тоді як у Польщі вона сягала 155\$ USD. Разом із тим ресурсний потенціал сільського господарства, в основі якого знаходяться високопродуктивні землі сільськогосподарського призначення та сприятливі агрокліматичні умови, має значні можливості для подальшого розвитку [2; 4].

Для ефективного розвитку аграрного сектора на основі єдності економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства, для стабільного забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством і промисловості сільськогосподарською сировиною, треба розробити стратегічні цілі.

Стратегічні цілі розвитку аграрного сектора:

- ✦ гарантування продовольчої безпеки держави;
- ✦ забезпечення прогнозованості розвитку та довгострокової стійкості аграрного сектора на основі його багатокладності;
- ✦ сприяння розвитку сільських поселень та формування середнього класу на селі через забезпечення зайнятості сільського населення та підвищення їх доходів;
- ✦ підвищення інвестиційної привабливості галузей аграрного сектора та фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств;
- ✦ підвищення конкурентоспроможності продукції, ефективності галузей, стабільність ринків;
- ✦ розширення участі України у забезпеченні світового ринку продукцією сільського господарства та продовольства;
- ✦ раціональне використання сільськогосподарських земель та зменшення техногенного навантаження аграрного сектора на довкілля.

Для досягнення визначених цілей передбачається реалізація таких пріоритетних завдань (рис. 1).

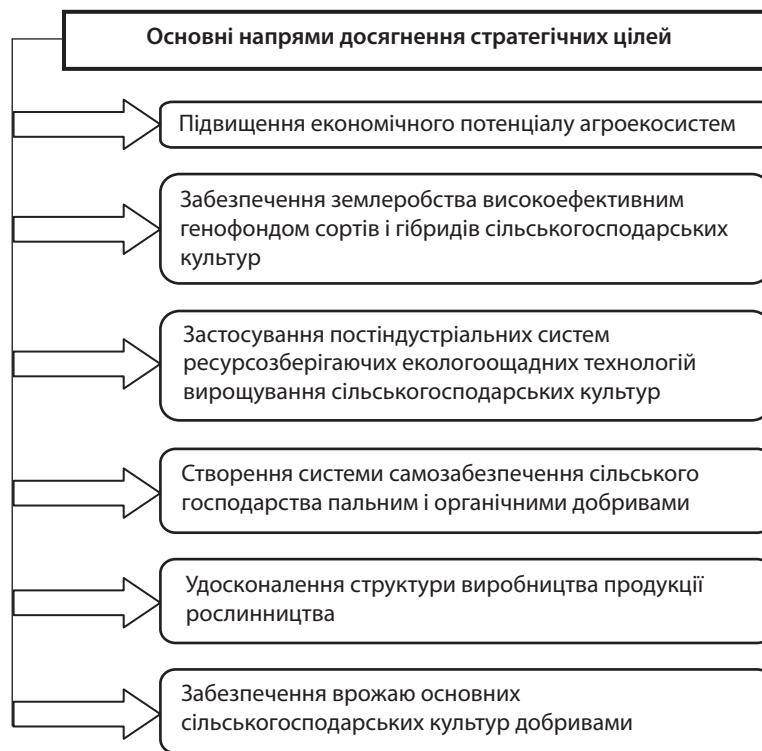

Рис. 1. Напрями досягнення стратегічних цілей

Одним із найефективніших методів розвитку аграрного сектора є державна підтримка. Мета державної Стратегії та Плану дій щодо розвитку сільського господарства і сільських територій полягає у формуванні комплексної, всеосяжної, неупередженої та реалістичної стратегії та загальних засад реформування аграрного сектора [6].

Майбутнє українського сільського господарства та харчової промисловості, а також сільських територій може бути дуже перспективним завдяки очікуваному тривалому зростанню світової торгівлі сільськогосподарською продукцією. Втім, для того, щоб скористатися такими можливостями, необхідно подолати проблеми і загрози, які стоять на шляху. Для досягнення цієї мети необхідно провести реформу, яка:

1. *Посилить переваги сільського господарства.* Для України як держави, орієнтованої на експорт сільськогосподарської продукції та яка володіє практично незрівняним сільськогосподарським виробничим потенціалом, прогнозовані зміни на світовому ринку є дуже оптимістичними. Прогнозується зростання попиту та експорту як товарів, щодо яких Україна вже є сильним гравцем і може досягти додаткових значних переваг за рахунок підвищення ефективності, так і продуктів переробки з високою доданою вартістю, щодо яких потенціал країни використовується далеко не на повну потужність. У зв'язку з тим, що Україна вже багато років є великим експортером сільськогосподарської продукції, вона вже має більшу частину необхідної інфраструктури, ділові стосунки, контакти і досвід здійснення експортної діяльності та може в подальшому розвитку на них спиратися [8].

2. *Усуне недоліки сільського господарства.* Конкуренентоспроможність сільського господарства і промис-

лової переробки сільськогосподарської продукції України набагато нижча, ніж вона могла б і повинна бути. За інформацією Державного комітету статистики України (далі – Держкомстат) за 2015 р., урожайність зернових, овочів і соняшника зрівнялися з вищими показниками 1990 р. лише у 2011 р. Урожайність пшениці залишається приблизно вдвічі меншою, ніж, наприклад, у Німеччині чи Франції, у той час як врожайність соняшнику в Україні є відповідною врожайності в ЄС. Для створення сучасного, ефективного сільського господарства та промислової переробки сільськогосподарської продукції бракує інвестицій. Ентузіазм підприємців швидко згасає через погані умови для здійснення підприємницької діяльності, які характеризуються загальною складною політико-економічною ситуацією в країні, необґрунтованими адміністративними бар'єрами, корупцією і надмірним регулюванням. У сільській місцевості негнучкий ринок землі у поєднанні з низьким рівнем освіти і браком молодих, ділових, інноваційних фермерів призвели до утворення неефективної структури господарської діяльності в сільському господарстві і до невикористаного потенціалу збільшення продуктивності та диверсифікації. Крім того, висока залежність від невеликої кількості експортних товарів і партнерів робить Україну залежною від несприятливих погодних явищ, політичних подій і ринкової кон'юнктури та цін. Якщо потенціал України не розкрити найближчим часом, то країна може втратити чудову нагоду, яку дають зростаючі світові сільськогосподарські ринки. Існує цілком реальна небезпека постійно втрачати експортні можливості, оскільки більш конкурентоспроможні та гнучкіші конкуренти отримають найбільш перспективні і найцінніші можливості ринку.

3. *Розкриє потенціал сільського господарства.* Для того, щоб повною мірою використати сприятливі можливості, які випливають з подій на світовому сільськогосподарському ринку, необхідно розкрити потенціал сільського господарства й агробізнесу України за рахунок проведення глибокої, довгострокової та збалансованої реформи, спрямованої на збільшення сільськогосподарської конкурентоспроможності та розвиток сільських територій. Реформа забезпечить необхідні умови для модернізації та впровадження інновацій у секторі, що приведе до підвищення ефективності та диверсифікації та, як наслідок, зростання експорту. Такі зміни будуть забезпечуватися сучасною аграрною політикою, яка має бути простою, спрямованою на ті напрямки, які можуть принести найбільшу користь, і спиратися на форми допомоги, які не призводять до викривлення ринкової рівноваги і дозволяють фермерам орієнтуватися на ринок під час прийняття ними виробничих рішень. Особливу увагу слід приділити сталому розвитку, який, серед іншого, забезпечить покращення функціонування сільськогосподарського сектора, що також сприятиме підвищенню рівня життя в сільській місцевості та вра-

хуванню екологічних наслідків сільськогосподарського виробництва під час розробки політики.

Цільові орієнтири реалізації Стратегії до 2020 року [3; 7]:

1. *Макроекономічні показники розвитку галузі:*

- ✦ збільшення обсягів валової продукції сільського господарства (у порівняних цінах) – у 1,3 разу;
- ✦ збільшення обсягів експорту сільськогосподарської продукції та продовольства на 3-4% щорічно;
- ✦ зростання середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства до середньої по галузях економіки.

2. *Продовольча безпека:*

- ✦ забезпечення пропозиції основних видів сільськогосподарської продукції та продовольства (зерно молоко, м'ясо, цукор, яйця, олія соняшникова, овочі) вітчизняного виробництва на внутрішньому ринку на рівні не менше 80% від внутрішнього попиту.

3. *Конкурентоздатність:*

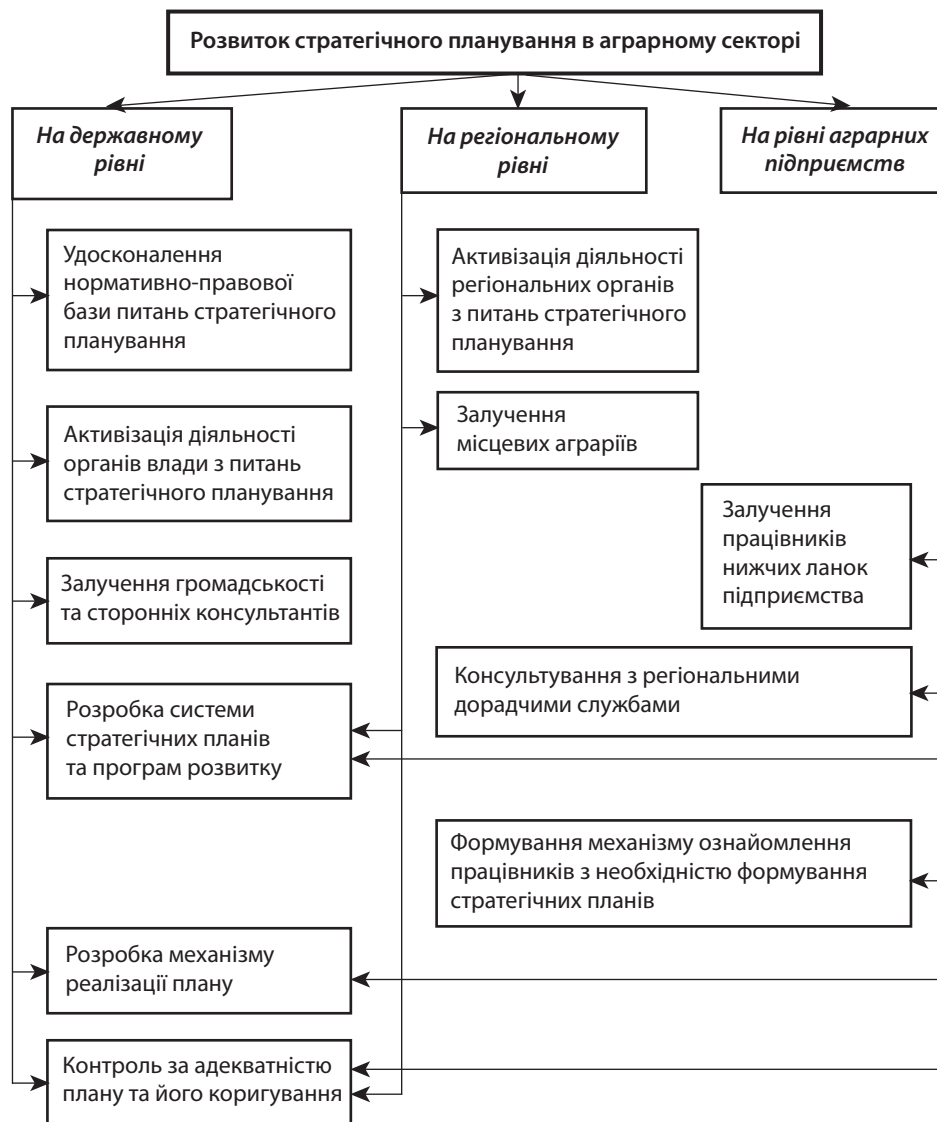

Рис. 2. Алгоритм дій для розвитку системи стратегічного планування в аграрному секторі

- ✦ зменшення витрат енергетичних ресурсів на 1 тону виробленої продукції в середньому на 1–2% щорічно;
- ✦ створення та функціонування саморегульованих організацій у всіх агропродуктових ланцюгах;
- ✦ збільшення питомої ваги сільськогосподарської продукції, що реалізується за довгостроковими контрактами, у загальному обсязі реалізації на 1% щорічно.

ВИСНОВКИ

З огляду на неоднозначність економічних і соціальних наслідків ринкових аграрних трансформацій в Україні їх оцінка стала на сучасному етапі важливим теоретичним і надзвичайно актуальним практичним завданням. Без об'єктивної неупередженої оцінки наслідків реформ, що відбулися в минуле десятиліття, розробка стратегії подальшого розвитку галузі не уявляється можливою.

Основними факторами, що впливають на розвиток інституту сільського соціуму, слід вважати демографічні, економічні, територіальні, соціальні, просторово-екологічні, інфраструктурні та формувати концептуальне забезпечення детермінант їх розвитку в контексті становлення та ієрархічно-координаційного забезпечення сприятливого інституціонального середовища на локальному рівні агросфери. Для цього вважається необхідним використовувати сучасні науково-методологічні розробки з формування інституціонального середовища агросфери у державних програмах і стратегіях розвитку аграрного сектора економіки України [5].

Для стратегії розвитку аграрного сектора бажано:

- ✦ удосконалити й активізувати апробацію нових перспективних напрямів діяльності, виробництво унікальної для даного ринку продукції;
- ✦ диверсифікувати виробництво;
- ✦ проводити та впроваджувати у виробництво результати науково-дослідної діяльності, створювати інформаційні центри;
- ✦ реалізовувати інвестиційні проекти;
- ✦ поліпшувати якісний склад працівників, сприяти підвищенню кваліфікації, матеріального стимулювання;
- ✦ впроваджувати органічне землеробство.

Реалізація стратегії неможлива без стратегічного контролю, прогнозування та коригування у відповідності до цілей та змін зовнішнього середовища. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Міщенко Д. А. Організаційні та інституційні механізми державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки України: оцінка, ефективність, методологічні основи. Донецьк, Юго-Восток, 2012. 439 с.
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектора економіки України на період до 2020 року» від 17.10.2014 р. № 806-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p>
4. Розвиток секторів і товарних ринків України/за ред. В. О. Точиліна. Київ: Ін-т екон. прогнозув. НАН України, Ужгород: ІВА, 2001. 400 с.

5. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України: аналіт. доп./за заг. ред. Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2013. 104 с.

6. Стратегія розвитку аграрного сектора економіки (на період до 2020 року) (проект). URL: http://www.uaan.gov.ua/sites/default/files/strateg_do_2020r.pdf

7. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року/за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.

8. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року» від 03.02.2010 р. №121-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/121-2010-p>

REFERENCES

[Legal Act of Ukraine] (2014). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p>

[Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/121-2010-p>

Mishchenko, D. A. *Orhanizatsiini ta instytutsiini mekhanizmy derzhavnoho rehulivannia rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy: otsinka, efektyvnist, metodolohichni osnovy* [Organizational and institutional mechanisms of state regulation of development of agrarian sector of Ukrainian economy: assessment, effectiveness, methodological foundations]. Donetsk: Yuho-Vostok, 2012.

Ofitsiyniy sait sluzhby derzhavnoi statystyky. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Rozvytok ahrarnoho vyrobnytstva yak peredumova zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy [The development of agricultural production as a prerequisite of food security of Ukraine]. Kyiv: NISD, 2013.

Rozvytok sektoriv i tovarnykh rynkiv Ukrainy [Sectoral and commodity markets of Ukraine]. Kyiv; Uzhhorod: IEP NAN Ukrainy; IVA, 2001.

Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine till 2020]. Kyiv: NNTs «ІАЕ», 2012.

“Stratehiia rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky (na period do 2020 roku) (proekt)” [Strategy of development of agrarian sector of economy (to 2020) (draft)]. http://www.uaan.gov.ua/sites/default/files/strateg_do_2020r.pdf